

Sluiproutes naar geweld

Hoe het nieuwe extremisme
zijn ideeën verspreidt,
en wat u en ik daartegen
kunnen doen

Teun van Dongen

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding 7
- 2 De nieuwe extremisten 15
 - 2.1 Wat is extremisme? 15
 - 2.2 Wat geloven de nieuwe extremisten? 19
 - 2.2.1 Rechtsextremisme 19
 - 2.2.2 Anti-institutioneel extremisme 28
 - 2.3 Hoe denken de nieuwe extremisten? 33
 - 2.4 De rebellie van het behoud 42
- 3. Hoe werkt het nieuwe extremisme? 47
 - 3.1 De tactieken van het rechtsextremisme 48
 - 3.1.1 Verhuld taalgebruik 49
 - 3.1.2 Het voorwenden van 'mainstream' waarden 51
 - 3.1.3 Humor en ironie 56
 - 3.1.4 Beeldcultuur 57
 - 3.1.5 Intellectuele pretenties 59
 - 3.1.6 Werken via reguliere democratische kanalen 61
 - 3.2 Tactieken van het anti-institutioneel extremisme 64
 - 3.2.1 Het voorwenden van 'mainstream' waarden 65
 - 3.2.2 Humor en ironie 68
 - 3.2.3 Beeldcultuur 69
 - 3.2.4 Intellectuele pretenties 69
 - 3.3 Is het allemaal wel zo bedoeld? 71
- 4. Wat is het gevaar van het nieuwe extremisme? 75
 - 4.1 Stagnatie van de democratie 77
 - 4.2 Overheidsbeleid in de knel 81
 - 4.3 Geweld 83
 - 4.4 'Democratic backsliding' 87
 - 4.5 Begripsontwaardiging 93
 - 4.6 Zelfbeschadiging 97

4.7 Een strijd op meerdere fronten	101
5. De rol van links	103
5.1 Metapolitiek op links?	104
5.2 De gewelds dreiging van links	108
5.3 Extremisme in linkse ideologieën	116
5.4 Losgelaten door links	118
6. Hoe we het nieuwe extremisme moeten bestrijden	121
6.1 Wat de overheid kan doen	121
6.2 Wat politici kunnen doen	125
6.3 Wat de media kunnen doen	131
6.4 Wat u kunt doen	134
6.5 Laten we niet altijd verbinding zoeken	138
7. Conclusie: naar een anti-extremistisch	
beschavingsoffensief	140

Bronnen 145

Dankwoord 157

Inleiding

Vraag mensen van veertig of ouder naar hun herinneringen aan die dag, en de kans is groot dat ze zullen beweren dat ze live op tv hebben gezien hoe het tweede vliegtuig zich in de tweede toren boorde. Maar of ze dat toen ook echt op het moment zelf hebben zien gebeuren, waag ik te betwijfelen. Het tweede vliegtuig sloeg iets meer dan twintig minuten na het eerste vliegtuig in, lang voordat duidelijk was wat er aan de hand was, laat staan dat we op dat moment konden bevroeden dat we getuige waren van een gebeurtenis die de loop van de geschiedenis zou veranderen. In eerste instantie dacht iedereen aan een ongeluk; de gebeurtenissen kregen later pas hun lading en betekenis, dus het is moeilijk te geloven dat we in Nederland massaal onder werktijd voor de tv zijn gaan zitten om te zien hoe het drama zich ontploeg. Waarschijnlijk hebben we – ik heb deze herinnering zelf ook – de beelden zo vaak teruggezien dat we ons zijn gaan herinneren dat we ‘erbij waren’. Ons geheugen is met ons op de loop gegaan, waardoor we nu allemaal geloven dat we live het tweede vliegtuig hebben zien inslaan. Maar juist die vervormde herinnering, het idee dat we ‘erbij waren’, laat zien hoeveel indruk die beelden hebben gemaakt en hoezeer ze nog altijd doorwerken. Ik heb u niet eens hoeven zeggen dat ik het over 9/11 heb.

Van de strategieën die extremisten kunnen kiezen, is terrorisme de bekendste. Een terroristische aanslag kan veel functies hebben voor de dader (uitlaatklep, zingeving, enzovoorts), maar politiek gezien is terrorisme in de kern een vorm van intimidatie; door een aanslag te plegen, legt de extremist een eis op tafel en laat hij zien wat er gebeurt als hij zijn zin niet krijgt.

Wil de extremist, zoals veel jihadistische extremisten, dat het Westen zijn troepen terugtrekt uit de islamitische wereld, dan pleegt hij een aanslag en zegt hij dat dit nog maar het begin is en dat er nog veel meer aanslagen zullen volgen, net zolang totdat de regering de troepen terugtrekt.

Het probleem voor terroristische organisaties is dat ze vaak klein zijn in relatie tot de bevolkingen die ze willen intimideren. Na de aanslagen in Brussel in maart 2016 sprak Mark Rutte de bevolking moed in met de woorden: “Wij zijn met meer.” Daar had hij gelijk in, en terroristen weten dat ook. Daarom zijn ze gebaat bij media-aandacht. Dit maakt hun acties zichtbaar, en van die zichtbaarheid moeten ze het hebben. Op die manier veroveren terroristen zich een plaats in ons collectieve bewustzijn en kunnen ze ons handelen beïnvloeden. Die invloed staat in geen verhouding tot het aantal strijders dat ze kunnen inzetten, en dat is precies de bedoeling. Als we maar genoeg beelden van ingestorte gebouwen, af en aan rijdende ambulances en lijkzakken zien, gaan we vanzelf geloven dat we op elk moment slachtoffer van een aanslag kunnen worden. In onze hoofden lijken terroristen veel sterker dan ze in werkelijkheid zijn.

Terroristen zijn politieke actoren die met duidelijk zichtbaar geweld een breuk met de normale gang van zaken willen forceren. Met hun aanslagen verstoren ze het functioneren van de samenleving; ze proberen het idee te verspreiden dat mensen hun levens niet meer kunnen leiden zoals ze gewoon zijn dat te doen. Ze komen daarbij ook openlijk uit voor hun ambitie om een hele andere samenleving op te bouwen. Groeperingen die in het verleden de democratische orde hebben aangevallen, of het nu de linksextremistische Rote Armee Fraktion was of de jihadisten van de Islamitische Staat, lieten er weinig twijfel over bestaan dat ze die orde kwamen afbreken en er iets totaal anders voor in de plaats wilden zetten. Ze wilden een revolutie ontketen of een Kalifaat opbouwen. En precies in hun rol als

openlijke uitdager van de macht zat voor een belangrijk deel hun aantrekkingskracht.

Maar wat als extremisten voor andere strategieën dan terrorisme kiezen? Terrorismisme bestaat natuurlijk nog steeds, en er zijn nog steeds extremisten die hun politieke doelstellingen willen bereiken door zich duidelijk af te zetten tegen de politieke normaliteit, oftewel tegen gangbare politieke opvattingen en de democratische rechtsorde. Tegelijkertijd zijn we in de afgelopen jaren getuige geweest van de opkomst van wat ik in dit boek het nieuwe extremisme zal noemen.

Met ‘het nieuwe extremisme’ doel ik niet zozeer op nieuwe ideologische stromingen, maar meer op de strategie en tactieken van een aantal ideologische stromingen (waarvan er wel een vrij nieuw is) die momenteel in Nederland, en in de westerse wereld in het algemeen, actief zijn. ‘Het nieuwe extremisme’ is een vorm van extremisme die zich niet manifesteert in een openlijke, frontale aanval op de democratie en op ‘onze manier van leven’. In die zin is het nieuwe extremisme dus iets anders het extremisme van Al Qaida, dat zwaar op de terroristische strategie leunde en op die manier duidelijk liet weten dat het de democratische orde aanviel. De nieuwe extremisten zeggen niet dat ze tegen de democratische orde zijn, maar dat ze juist opkomen voor die orde en voor die manier van leven. Ook plegen ze geen aanslagen, maar gebruiken ze geweldloze tactieken om hun ideeën te verspreiden. En in plaats van deze ideeën te openlijk te presenteren als diep vijandig, proberen ze het extremistische karakter ervan te verhullen. Daar zit het nieuwe, en ook het verraderlijke: het nieuwe extremisme is zeker wel een aanval op de democratie met gescheiden machten, en op een vrije, liberale samenleving waarin ruimte is voor allerlei overtuigingen, geloven, geaardheden, enzovoorts. Het is alleen geen openlijke, frontale aanval. Door op een meer sluipende manier te werk te gaan, proberen de nieuwe extremisten te voorkomen dat ze weerstand oproepen en geïsoleerd raken.

We hebben daardoor nu ook te maken met hele andere soorten extremisten. Waar in het oude extremisme de dreiging vooral uitging van kleine, in het geheim opererende groepjes die zich schuil moesten houden voor de politie (denk aan de cellen van de Islamitische Staat), hebben we nu te maken met volksvertegenwoordigers, publicisten, documentairemakers, online-subculturen, en zelfs een enkele president.

Het is bij het maken van analyses van extremistische bewegingen altijd oppassen met labels als ‘nieuw’. Er zijn weinig extremistische tactieken en strategieën die geen enkel precedent kennen, dus zo beschouwd is niets ooit echt helemaal nieuw. Dat geldt ook voor een aantal van de sluipende tactieken die in hoofdstuk 3 aan bod zullen komen. Al in de jaren '70 leefde onder Franse rechtsextremistische denkers van de Nieuw Rechts-beweging het idee dat het beter was om niet al te openlijk racistische of fascistische ideeën te verkondigen, maar dat het beter was om deze in te kleden in taal die meer het belang van culturele eigenheid benadrukt. In de loop van dit boek zullen hier en daar dan ook figuren langskomen die zich al lange tijd bedienen van sluipende tactieken. Het nieuwe in het begrip ‘nieuw extremisme’ slaat vooral op een verschil met de verschillende terroristische dreigingen waar het Westen vanaf de jaren zestig mee te maken heeft gehad. Die omslag is niet van gisteren, maar is de laatste jaren wel veel groter en zichtbaarder geworden

De hoop van het nieuwe extremisme is dat hun ideologische overtuigingen langzaam normaliseren en aan invloed winnen. Ze bereiken dit doel door de democratische rechtstaat te eroderen, niet door hem op te blazen. De reden dat dit boek, ondanks alle nadruk op sluipende, eroderende en veelal geweldloze tactieken, toch *Sluiproutes naar geweld* heet, is dat in laatste instantie het probleem met extremisme altijd geweld is. Gezien de intensiteit van de vijandigheid die ten grondslag ligt aan extremistische ideologieën (we gaan hier in het volgende

hoofdstuk verder op in) is het vrijwel ondenkbaar dat dit soort bewegingen zonder geweld te gebruiken hun politieke agenda doorvoeren, en daar ligt het risico van het nieuwe extremisme. Door langzaamaan extremistische ideeën te normaliseren, zorgen extremisten ervoor dat de maatschappelijke bereidheid om gewelddadige oplossingen te accepteren, toeneemt (we komen hier verder over te spreken in hoofdstuk 4). De twijfels en weerstand tegen dergelijke praktijken wordt langzaam afgebroken, tot de extremisten zonder al te veel tegenspel hun gewelddadige agenda kunnen doorvoeren. De in dit boek beschreven strategie en tactieken zijn dus een voorfase waarin extremistische bewegingen de geesten geleidelijk aan en op verholde wijze rijp maken voor het gebruik van geweld. Dit betekent niet dat iedereen die dit soort ideeën internaliseert, ook daadwerkelijk geweld gaat gebruiken. Het gaat ook om passieve steun, oftewel het tolereren van geweld als oplossing in de omgang met groepen die de rol van grote vijand toebedeeld hebben gekregen. We zien het gebruik van de sluiproutes bij het rechtsextremisme, maar ook bij het in de afgelopen jaren opgekomen anti-institutioneel extremisme, dat zich uit een diep gevoelde achterdocht verzet tegen de overheid, de wetenschap, de media en zelfs de zorg, die er alle op uit zouden zijn om de vrijheid van burgers in te perken.

De opkomst van het nieuwe extremisme vraagt om een nieuwe aanpak. Het oude extremisme is niet eenvoudig te bestrijden, maar door de ervaring die we er inmiddels mee hebben, is wel in grote lijnen duidelijk wat de aanpak in moet houden. Terroristen en andere gewelddadige extremisten zijn bedreigingen voor de nationale veiligheid, dus daar ligt een duidelijke taak voor de politie en de geheime diensten. Zij hebben een grote rol in het opsporen, vervolgen en berechten van meer traditioneel opererende extremisten. Zoals ik in een eerder boek heb uitgelegd, heeft deze aanpak een belangrijke rol gespeeld in het klein krijgen van de Islamitische Staat in het Westen.

We hebben dus een draaiboek tegen het oude extremisme, maar daar hebben we in de strijd tegen het nieuwe extremisme weinig aan. Een terroristische aanslag resulteert in dodelijke en gewonde slachtoffers. Maar hoe verderfelijk terrorisme ook is, door de tastbare en zichtbare gevolgen is het wel duidelijk waarom het een probleem is en wie er iets aan moet doen. Zoals we in hoofdstuk 4 zullen zien, ligt het bij het nieuwe extremisme minder eenvoudig. De schade van het nieuwe extremisme is minder zichtbaar, en het is in sommige gevallen niet eens direct duidelijk of we van schade kunnen spreken. Ook is het nieuwe extremisme, in ambtenarenjargon gesproken, een probleem dat moeilijk ‘bestuurlijk te beleggen’ is. Het is, met andere woorden, nog niet zo gemakkelijk om te bepalen wie verantwoordelijk is voor het bestrijden van het nieuwe extremisme. Het is duidelijk wie moet voorkomen dat mensen aanslagen plegen, maar wie moet voorkomen dat extremisten de sluiproutes naar geweld bewandelen?

Dit boek is bedoeld om te helpen bij het tot stand brengen van een aanpak van het nieuwe extremisme. In de eerste plaats is het belangrijk om te weten welke ideeën de nieuwe extremisten proberen te verspreiden en wat hun wereldbeeld inhoudt (hoofdstuk 2). Vervolgens is de vraag hoe ze te werk gaan. In veel boeken en studies naar een onderwerp als extremisme gaat de aandacht in de eerste plaats uit naar de motivatie, dus naar de vraag waarom extremisten doen wat ze doen; in dit boek zal het niet alleen gaan over het ‘waarom’, maar vooral ook over het ‘hoe’. Op welke manieren proberen ze, veelal zonder geweld te gebruiken, hun ideeën te verspreiden (hoofdstuk 3)? Juist omdat ze het extremistische karakter van hun ideeën verhullen, is het van belang om te weten welke trucs ze daarvoor gebruiken. Alleen dan is het mogelijk om erdoorheen te prikken. Ook moeten we weten waarom we de opkomst van het nieuwe extremisme een probleem zouden moeten vinden (hoofdstuk 4). Wat staat er op het spel? Als er weinig geweld bij

komt kijken, wat is dan de reden dat we het nieuwe extremisme als een probleem moeten zien? Vervolgens gaat hoofdstuk 5 in op verschillende linkse politieke stromingen. De vraag is daar hoe we de rol van die linkse stromingen, zowel de radicale als de centrumlinkse, kunnen begrijpen als onbedoeld, maar belangrijk element in de voedingsbodem van het nieuwe extremisme. In hoeverre en op welke manieren is (radicaal) links een stukje van de puzzel die we moeten leggen om het nieuwe extremisme te begrijpen? Als we de antwoorden op de vragen uit de eerste vijf hoofdstukken goed voor ogen hebben, kunnen we ideeën ontwikkelen over hoe we het nieuwe extremisme aan moeten pakken. Wat moet deze aanpak inhouden, en wie heeft er een rol in? Op deze vragen geeft hoofdstuk 6 een antwoord.

Nu zou een kritische lezer zich de vraag kunnen stellen waarom dit alles in een voor een breed publiek bedoeld boek is komen te staan. Zou het niet logischer zijn geweest om dit alles in een adviesrapport voor de overheid op te schrijven? De reden dat een boek het juiste medium is, is dat het nieuwe extremisme geen probleem is dat we volledig aan de overheid moeten overlaten. Er zijn heel veel personen en sectoren buiten de overheid die een verantwoordelijkheid hebben in het tegengaan van het nieuwe extremisme.

Als het woord ‘democratie’ valt, gaat het vaak over de formele kant, oftewel het functioneren van het parlement en de regering, en het verloop van de verkiezingen. Het klinkt dan vaak alsof democratie iets is dat ver van ons af staat, alsof het een mooi schilderij is dat in een museum hangt, dat elektronisch beveiligd is en waar nog wat suppoosten omheen staan om mensen op afstand te houden. De realiteit is echter dat heel veel dingen die we als burgers doen, onderdeel zijn van de democratie. Democratie zit ook in de manier waarop we spreken over maatschappelijke kwesties, in de manier waarop we onze ideeën uitdragen in kunst, literatuur en wetenschap, en in

de manier waarop we ons verenigen om actie te voeren. Deze context is minstens zo belangrijk als de formele kant van de democratie. Het zou wat overdreven zijn om te stellen dat democratie overal is, maar het is wel op meer plekken dan alleen in de Tweede Kamer en de ministerraad. Omdat op al deze plekken het nieuwe extremisme een bedreiging kan vormen, is ook op al deze plekken een antwoord nodig. Dat is de reden dat dit boek niet alleen een appel doet op de overheid of de politiek. Ook u, lezer, als burger en deelnemer aan maatschappelijk verkeer, moet aan het werk. En het eerste wat u kunt doen, is dit boek lezen om uw ideeën te vormen over wat de dreiging van het nieuwe extremisme inhoudt.